

A CSALÁD ÉS A NŐ MINT TÖRTÉNETI PROBLÉMA

FAMILY AND GENDER AS A HISTORICAL CONSTRUCTION

Erdélyi Gabriella

PhD, tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest
erdelyi.gabriella@abtk.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány áttekintést ad arról, hogy a történészek milyen utat jártak végig a család és a társadalmi nemek determinista felfogásától a performatív cselekvések által létrehozott család és társadalmi nem koncepciójáig. Amellett érvel, hogy a társadalomtudományos kategóriák sematikus átvétele sokáig gátolta a történészeket abban, hogy a családhoz kapcsolódóan önálló történeti kategóriákat dolgozzanak ki. A történeti cselekvők és az általuk használt fogalmak középpontba állítása a nyelvi-kulturális fordulat és a *gender studies* hatására következett be. A tanulmány számos közkeletűvé vált elképzelést cáfol. Bemutatja például, hogy az európai családok története nem egyenes irányú fejlődés az összetett családoktól a magcsaládok irányába, valamint, hogy a magas halandóság miatt a családok folyamatos átalakulásban voltak, az emberek gyermekként vagy felnőttként megtapasztalták a mozaikcsalád-léte.

ABSTRACT

The paper sketches out the path historians have followed from the deterministic conceptions of family and gender to the concept of family and gender as created by performative actions. It argues that the schematic adoption of the categories of social science has long prevented historians from developing independent historical categories related to family. The focus on historical actors and the concepts they use has been facilitated by the linguistic-cultural turn and gender studies. The study refutes a number of commonly held ideas. It shows, for example, that the history of the European family cannot be conceived as a development from extended families to nuclear ones, and that high mortality rates engendered a constant transformation of families, with people experiencing stepfamily life either as children or as adults.

Kulcsszavak: társadalomtudományos családtörténet, összehasonlító családtörténet, a család kultúratörténete, társadalmi nemek története, a nukleáris és összetett család ellentétpárja, nőiség és férfiasság koncepciói, anyaság és apaság koncepciói, a magán és a nyilvános szféra kettősségének koncepciója

Keywords: social history of the family, comparative family history, cultural histories of family, gender studies, dichotomy of nuclear and extended families, concepts of femininity and masculinity, concepts of mothering and fathering, concept of the duality of the private and public spheres

Tanulmányom központi tézise, hogy a társadalomtudományos kategóriák sematikus átvétele és a történeti anyag anakronisztikus modellekbe kényszerítése sokáig megakadályozta a történészeket abban, hogy komolyan vegyék a történeti cselekvőket és az általuk használt fogalmakat, vagyis, hogy a családhoz kapcsolódóan önálló történeti kategóriákat dolgozzanak ki. Mi lehetett ennek az oka? Vajon mit jelentett a család az embereknek a múltban? Milyen kategóriákat használtak a családi és rokonsági kapcsolatokra, a vér szerinti és sógorsági és a fiktív kötelékekre? Vajon hol húzták meg a családi és a nem családi (szomszédsági, barátsági) kapcsolatok közötti határt, amely nagyon különbözött például a mai határoktól? Miért tekintünk manapság is sokszor csupán mai, szociológiából vagy antropológiából kölcsönvett, korántsem adekvát módon alkalmazott fogalmak révén az elmúlt évszázadok családjaira? Ennek okai részben a hiányos történészképzésből is fakadhatnak: gyakorlatilag nem létezik a családtörténet által alkalmazott fogalmakra reflektáló hazai képzési program, és a jóval kiforrottabb képzési programmal bíró *gender studies* is legfeljebb csak menedékre talál a családtörténeti kutatásokban az autoriter, magát konzervatívnak feltüntető rezsimek idején. Másfelől a nyilvános, népszerűsítő történetírás (public history) által táplált családtörténet jóval szélesebb piacra talál egy sematikus, ám történetiséget nélkülöző családfogalommal, mint a történeti forrásokra épülő dinamikus családképpel.

Fenti kihívások miatt napjainkban a család vagy a gender témájának szép számmal akadnak önjelölt szakértői. Mivel majdnem mindannyian éltünk életünk egy szakaszában családban, személyes tapasztalataink alapján szakavatottnak érezzük magunkat az általánosító kijelentésekre: a család ez meg az, a család ilyen meg olyan. A család a biztonság. A család a jövő. A család a szeretet. A 'család' egy ideálra utaló terminusának efféle privilegizálása megnehezíti a családok egyidejű sokféleségének, szereplőinek, eltérő működésének és időbeli változásának elgondolását. Erre a diskurzusra jellemző, hogy az eltérő családformák helyett a családot mint történeti egységet vizsgálja, minek következtében például a múltbeli mozaikcsaládok kutatásával foglalkozó, a nemzetközi porondon *Stepfamilies Project* néven ismertté vált Lendület Kutatócsoport (URL1) hazai keretek között egyfajta „családtörténetként” került be az akadémiai diskurzusba. Mindennek hatására gondolkodásunk körkörösé válik: a családok tanulmányozását, a kérdésfeltevéseket saját koncepcióink határozzák meg. A család determinisztikus felfogását tükrözi az a szinte mindenkori jelenre jellemző érzékelés és diskurzus is, amely az intézmény történelmi változását válságként percipálja, és e feletti aggodalmának ad hangot, amely egyúttal arra is rámutat, hogy a családot mint a moralitás helyét szokás impliciten elképzelni.

Jelen írás elsősorban a család és csak érintőlegesen a címben szereplő 'nő' fogalmának történeti konstrukcióit vizsgálja. A családtörténet-írás és a nőtörténet-írás (women's history) a kezdetekben, az 1960-as és 1970-es években párhuzamos szálakon futott, nem érintkezett egymással. Ez aligha meglepő: a család, a

háztartás, a férfiak nagybetűs történetében a férfiak által a nőknek kiutalt hely, a nőtörténészek törekvése pedig éppen annak bemutatása, hogy a nők nemcsak itt játszottak szerepet, hanem a férfiasnak tekintett terepeken, a történelem nagy folyamataiban is. Így például a kora újkori nőtörténet kezdetben a cselekvési szabadsággal rendelkező nőket a boszorkányokban, a szentekben és a királynőkben látta meg, így szereplői kivételessége folytán szándékai ellenére tovább erősítette azt a hagyományos felfogást, hogy a nők nem a történelem alanyai, hanem az emberiség fejlődésének csupán passzív elszenvedői. A nőtörténészek figyelme majd csak az 1980-as és 1990-es évektől terelődött a társadalmi nemek teóriája (gender theory) hatására a családra és a háztartásra mint a patriarchalitás, a nemek közötti hatalmi viszonyok, a nőiség és férfiasság konstrukciói feletti egyezkedések kiemelt színterére. A társadalmi nemek mint történeti kategóriának a vizsgálata, vagyis az úgynevezett „gendered” családtörténet és nőtörténet közötti határvonal pedig egyre inkább elmosódott, aminek ugyanakkor politikai okai is voltak: a feminizmus elleni támadások hatására az 1980-as években és az 1990-es évek elején az Egyesült Államokban a genderkutatók a családtörténet színteréi mögé bújtak; akárcsak az oroszországi gender studies Vlagyimir Putyin idején.

Amikor a történészek a 20. század második felében a családot elkezdték tárgyalni, tehát társadalmi-kulturális konstrukciónak tekinteni, abból indultak ki, amit a szociológusoktól, a demográfusoktól és az antropológusoktól „örökölték”, akik már egy ideje foglalkoztak a témával (Burguiere–Lebrun, 1996). Ezek szerint a fejlődés útja a meghatározatlan múltban elhelyezett és homályos kontúrokkal leírt „hagyományos” és „összetett” családoktól haladt a modern, azaz nukleáris, a szülők párosából és gyermekeikből álló család kialakulásához a modernizációnak nevezett folyamat hatására. E lineárisnak elképzelt átalakulásban a nagy fordulópontot az iparosodás jelentette, amelynek hatására a szélesebb rokonsági hálóból a szülők és gyermekeik alkotta háztartásokba sűrűsödtek a család funkciói, amely Talcott Parsons amerikai funkcionális szociológus szerint a következők voltak: a biológiai reprodukció, a szexuális viselkedés szabályozása, a gyermeknevelés és a gyermekek szocializációja, valamint a felnőttek pszichológiai-érzelmi támogatása. Ebben a társadalomtudományos diskurzusban az iparosodás előtti kiterjesztett család a nők számára az elveszett aranykort jelentette: a nők fokozódó alárendeltségét az 1750–1850 közötti társadalmi és gazdasági változások, a privát és a nyilvános szféra kettéválása okozta (Davidoff et al., 1999).

Az 1960-as években szárba szökő társadalomtudományos társadalomtörténet keretein belül fellendülő családtörténeti kutatás a demográfusok hatása alatt továbbra is a háztartást, tehát a lakó és reprodukciós egységet tekintette implicite családnak. Az elsősorban a Peter Laslett nevéhez kapcsolt Cambridge Csoport a Népesség és a Társadalmi Struktúra Történeti elemzésére (Cambridge Group for the History of Population and Social Structure) a múltbéli összetett családokat összetett statisztikai modellek alkalmazásával kereste az állam és egyház

által nagy mennyiségben termelt és megőrzött dokumentumokban: adó- és népesség-összeírásokban, születési, házassági és halálozási anyakönyvekben. És ezekben meglepő módon azt találták, hogy Európában a középkortól fogva a magcsaládok voltak a jellemzők. Pontosabban fogalmazva a háztartási szerkezet sokfélesége volt a jellemző nemcsak a teljes térségre vonatkozóan, de egy-egy régióon vagy országon belül is. A vertikálisan vagy horizontálisan összetett családok jelenléte mellett a szülőkből és gyermekeikből álló háztartások voltak a legjellemzőbbek, de Európában nyugatról kelet felé haladva az összetett családok arányának növekedésével. Ennek fényében tehát nem volt tovább fenntartható a modernizációs paradigma jegyében elképzelt fejlődési folyamat: vagyis, hogy a család a társadalmi-gazdasági-politikai változások hatására, azokkal összhangban változott, és hogy az iparosodással egy új családtípus jött volna létre.

A múltbéli magcsaládokról alkotott idealizált és statikus kép ezt követően a házasodás, a termékenység és a halálozás kora újkori demográfiai mintázatainak megismerése hatására finomodott tovább. A kivételesen bőséges kora újkori forrásviszonyok miatt angol történeti demográfusok – elsősorban Anthony Wrigley és Thomas Schofield – tudták a korábbi elképzeléseket cáfoló kora újkori demográfiai kereteket felvázolni: ezek szerint a nők és férfiak egyaránt későn házasodtak (25–26, illetve 26–28 évesen), és nem volt jellemző a kétévenként egymást követő láncszülés. Arra is rámutattak, hogy a házasság normája ellenére ötből egy nő sohasem tudott férjhez menni, akiknek nagy többsége a hozománnyal nem rendelkező szegényebb rétegek közül került ki. Végül fontos tényező a nagyon magas kisgyermek-halálozási arány: minden negyedik gyerek meghalt, mielőtt betöltötte tizedik életévét.

Míndez nemcsak a nagycsaládok kialakulásának demográfiai korlátját jelentette, de a stabil nukleáris családi életről addig írtakat is fikcióvá változtatta. A háztartások ugyanis folyamatos átalakulásban voltak, egyfelől a magas felnőtthalandóság következtében. A fiatal, azaz negyven év alatti özvegyek szokásszerűen újraházasodtak, a férfiak gyorsabban és idősebb korukban is, mint a nők (Fauve-Chamoux, 2010). Ezért a Laslett által nukleáris családnak tekintett – mert az általa használt összeírásokban akként megjelenő – családok valójában gyakran mozaikcsaládok voltak, amelyekben három vagy olykor akár négy házasságból származó gyermek is élhetett átmenetileg egy fedél alatt. A gonosz mostohaanya kontinenseket és évszázadokat átívelően népszerű mesebeli alakja tehát, gondoljunk Hófehérke vagy Hamupipőke történetére, szemben a napjainkban gyakoribb mostohaapasággal, a mostohaanyak nagyobb gyakoriságából is táplálkozhatott (Warner, 2018, 233–236.), kiegészülve a társadalmi nemek kettős mércéjével, a női esendőségről és gyengeségről szóló elképzelésekkel. Másfelől a háztartások folyamatos átalakulását eredményezte a gyermekek rutinszerű mozgása a háztartások között a serdülőkorú fiúk és lányok szolgálati évei, a gyermekek rokonokhoz történő kihelyezésének szokása vagy éppen az árvák befogadása követ-

keztében. Mindezek következtében a szülőfigurák pluralitása volt a jellemző: a gyermekek ritkán és keveset éltek biológiai szüleikkel, mostoha- és nevelőszülők, mostoha- és nevelt gyermekek sokasága élt együtt az egyéni és családi életciklusok váltakozásában (Maddern, 2010).

Szintén a társadalmi átalakulásról alkotott elméletekkel összefüggésben igyekezett magyarázni a modern család kialakulását a kutatások egy másik vonulata. A családot érzelmi közösségnek tekintő megközelítésben a fejlődés a rideg és tekintélyelvű kapcsolatoktól a szereteten, intimitáson és egyenlőségen alapuló családi kapcsolatok felé haladt. A különbség az egyes szerzők között csupán a változások időzítésében van. A svájci szociológus, Philipp Ariès szerint a 18. század előtt a szülők modern értelemben nem szerették a gyermekeiket (Ariès, 1960). Ezt azzal magyarázza, hogy a gyermekkor modern konstrukciója – amelynek elemei a gyermeki ártatlanság, szülői szeretetre, gondoskodásra és biztonságra való igény – a felvilágosodás során jött létre, az ember természetben és társadalomban elfoglalt helyének általános átértékelésével párhuzamosan. Ariès klasszikussá vált tézise hatására történészek több generációja ezért azt bizonygatta még az 1990-es években is, hogy a kora újkori szülők is szerették gyermekeiket, abból az előfeltevéstől kiindulva, hogy a szülői szeretet és gondoskodás alapvetően biológiai alapú, és ezért változatlan. A szintén nagy hatású Lawrence Stone brit történész szerint például a „természetes” szülői érzések felszabadítására és kifejezésére az individualizáció hatására került sor a 18. századi Angliában (Stone, 1977).

És ezzel tulajdonképpen itt holtpontra jutott a kutatás eddig említett mindkét ága: a történészek közötti polémiában, amely a családi struktúra és családi érzelmek változása vagy folyamatossága mellett érvelt, a nukleáris és a kiterjesztett család egymás ellentétpárjaivá váltak. E hangos és kiélezett vita pedig azon történészek hangját, akik mindeközben az antropológia hatása alatt a rokonsági kapcsolatok fontosságát hangsúlyozták, elnyomta. És akkor itt eljutottam az előljáróban említett tézishoz: a történeti anyag anakronisztikus társadalomtudományos modellekbe kényszerítése megakadályozta a történészeket abban, hogy figyelmet szenteljenek maguknak a történeti cselekvőknek, és vizsgálat tárgyává tegyék az általuk használt kategóriákat.

A megújulás lehetősége, amely a családtörténet számára a zsákutcából kiutat jelentett, több irányból érkezett. A freudi pszichológiának a tudattalanról, gyermekkorról és a szexualitásról szóló elképzelései kétségkívül erősen hatottak a történészekre, akik az 1970-es évektől kezdve kísérleteztek a pszichológia és a pszichoanalízis paradigmájának alkalmazására a családi kapcsolatokon túl a boszorkányság vagy épp a francia forradalom értelmezése során (Roper, 1994). A paradigma magcsaládra irányuló fókusza, illetve az autonóm egyén és psziché ahistorikus elgondolása miatt azonban nem válhatott egy módszertani megújulás alapjává. Az egyén (self) összetett és változó társadalmi és politikai kapcsolatháló-jában való újraértelmezési kísérlete a nyelvi fordulaton alapuló kulturális for-

dulat és a társadalmi nemek elmélete felől érkezett. Ennek jegyében az 1990-es évektől bontakozott ki a családtörténetben a családhoz és rokonsághoz kapcsolódó kategóriák történetiségének elemzése. A kortársak saját fogalmainak vizsgálatai során hamar kiderült például, hogy a szülők és gyermekeik kombinációjára a kora újkorban nem is létezett szó, amely megerősítette a kutatás magcsaládra való hosszú fixációjának téves voltát. A latin „familia” a 17. században a nemesi nagycsaládot, a szélesebb rokonságot, illetve a leszármazási családot jelentette, mindenekelőtt fiúágon (Ehlert, 1991). A német nyelvű városokban a ’ház’ és a ’gazdaság’ szavak voltak használatban a mai család helyett (Eibach–Lanzinger, 2020). A 18. századi középrétegek pedig a ’család’ alatt a férfi családfő hatalma alatt egy fedél alatt élő rokonok és nem rokonok, köztük inasok, szolgálók és vendégek változó összetételét értették. Tehát a család háztartásszervezetre utaló fogalom volt, amely átszelte a család és rokonság, rokonság és nem rokonság közötti mai határokat. A nem egy fedél alatt élő rokonokat pedig a ’barát’ vagy ’kapcsolat’ szóval illették (Tadmor, 2001).

A régi magyarázati sémáktól való elrugaszkodásban nagy szerepet játszott a kulturális antropológia hatása a történeti elemzésekben, amely a „sűrű leírás” geertzi módszere mellett a kultúrák közötti összehasonlítások, az Európa-centrikusság helyett a globális megközelítések elterjedését eredményezte. Minek következtében az Atlanti-térségbeli, középosztálybeli, fehér férfiak és nők mellett egyre több tudás halmozódott fel mára a más kultúrákban élők, illetve az alsóbb társadalmi rétegek családi normáiról és gyakorlatairól is (Tsuya et al., 2010; Lundh–Kurosu, 2014).

A globális összehasonlítások tehát a saját koncepciók vezérelte makroelemzéseket szintén a kortársi fogalmak és gyakorlatok mikroelemzése és kontextualizálása irányába terelték. Például a 15–19. század közötti Európa mellett Japán vagy Kína vonatkozásában egyaránt a férfiak előjogain és hatalmán, a nők alárendelődésén alapuló patriarchális családról szokás beszélni. A családi gyakorlatok szintjén azonban jelentős különbségek léteztek. A család folyamatosságára törekvés, azaz a fiúörökös biztosításának igénye például egészen különböző gyakorlatokhoz vezetett. A Japánban elterjedt, három generáció együttélésén alapuló összetett háztartások (angolul stemfamily, japánul „ie”) folyamatosságát rutinszerűen és társadalmi rétegeken átívelően örökbefogadással biztosították (Yonemoto–Berry, 2019). Európában a 17. században szintén elmozdulás figyelhető meg az öröklési rendszerben az egyetlen fiúörökös irányába, az örökség testvérek közötti egyenlő felosztása helyébe lépve. A vagyon átörökítésének fontossága, a fiúörökös biztosítása feletti családfői aggodalmak ellenére az európai nemesség körében azonban az örökbefogadás nem vált bevett gyakorlattá a vérrokonságnak tulajdonított érték, a leszármazási (vagy nemzetségi) család koncepciója miatt. Az alsóbb társadalmi rétegekben, mint például a városi kézművesség köreiben máshogy volt azonban Európában is. Mivel számukra, akárcsak Japánban, a ház-

tartás mint lakó és gazdasági egység működésének biztosítása volt az elsődleges szempont, a városi és vallásos hatóságok által számonkért normák ellenére informális, családok közötti egyezségek révén örökbefogadással biztosították a fiúörököszt (Hartman, 2004).

A családhoz és családi szerepekhez kapcsolódó jelentések és értékek közötti különbségeket az egyes kultúrákban az özvegy kategóriája is élesen mutatja. A 16–19. századi Európában az 'özvegy' fogalma a férjüket elveszített, támogatásra szoruló szegény nőt jelentette, közeli rokonságban az árva kategóriájával. A feleségüket veszített férfiak gyakorlatilag éppúgy nem tartoztak ide, mint az előkelő és tehetős özvegyasszonyok, akik nem házasodtak újra, hanem háztartásfőkké váltak: elnevezésük Északnyugat-Európában (dowager) a férj utáni örökségre utal, jelezvén a néhai férj és felesége közötti kapcsolat továbbélését (Bremmer–van den Bosch, 2011, 154.). Az afrikai közösségekben ezzel szemben az özvegyiséghez nem tapadt a kiszolgáltatottság toposza, háztartásfőként önállóan gazdálkodtak közösségi támogatás nélkül. Az európai özvegyasszonyoktól elvárt szüzi életmód helyett pedig például a polinézeknél a házasság nem lett a legitim szexualitás kizárólagos helye, ezért a hajadonoktól és özvegyektől sem vártak szüzességet, ezzel szemben Indiában az volt a jó feleség, aki a túlvilágra is követte férjét, így a temetési rítus az esküvő örömnepévé változott.

A család új kultúratörténeteiben a családkoncepciók és a családi szerepek történetiségének vizsgálatai a társadalmi nemek és a szexualitás társadalmi konstrukcióival kerültek szoros összefüggésbe. Az összehasonlító szemlélettel kiegészülve így lett láthatóvá például az, hogy a férfiak egymás közötti szexualitása a kora újkorban kizárólag Európában kriminalizálódott. A jelenséget azzal kapcsolta össze a feminista családtörténet-írás, hogy a nyugat-európai késői házassági rendszer hatására a kora újkorban a férfi és női szerepek közötti határok elmozdultak, a férfiasság és a nőiség átalakulóban volt. Innen nézve tehát a szexualitás nagyobb ellenőrzésére törekvés Európában úgy értelmezhető, mint a férfiuralom premisszái körüli elbizonytalanodásra adott ellenreakció (Chitty, 2020).

A nőiség és férfiasság kulturális konstrukcióiban bekövetkező elmozdulások körüli félelmekkel és védekezési reakciókkal könnyen magyarázhatónak tűnik a privát és a nyilvános szféra 19. századi szétválasztódása is – amely a polgári átalakulás történeti narratívájának egyik alaptézise lett. Ezek szerint az érzékenység, az otthon és az anyaság kultusza hatására a gyermeknevelés az anyák kizárólagos felelőssége lett. Miközben a munka világába száműzött, kenyérkereső apáktól többé nem várták el, hogy ebben aktívan részt vegyenek, a középosztálybeli nők számára egyenesen szégyennek számított a munkavállalás. A kora újkorban még az „együtt dolgozó házaspárok” (Arbeitspaaren) gyakorlata volt a jellemző, ahol a feleség és anya volt a férfi családfő helyettese a háztartásban, aki szükség esetén át tudta venni a vezetést (Wunder, 1992). A 19. században ezt váltotta fel a „szerető házaspár” ideája, a férfi és nő kettős konstrukciójára épülő heteroszexua-

litás elvárásának kíséretében, amely a hatalmat gyakorló középosztálybeli fehér férfiak által propagált hegemon normának tekinthető (Davidoff et al., 1999, 27.).

A Judith Butler-féle performatív genderelmélet családra alkalmazott felfogása jegyében a mindennapi, ismétlődő interakciók és egyezkedések által formálódó családi szerepek és identitások világában ilyen dichotómiákat azonban hiába keresünk. A játszóterek és kávézók nyilvános terében szoptató anyák repedéseket okoznak a magánszféra és az anyaság normatív koncepciójában, ahogy az iskolába gyerekért menő apák is azt jelzik társaiknak, hogy a gyermeknevelés az apai felelősség része. A társadalmi elvárások, a családi kategóriák és ezek jelentéseinek konszolidációja és destabilizációja egyaránt az interakciók ismétlődései és módosulásai során megy végbe (Butler, 2011). A család e performatív elgondolásában a klasszikus dichotóm modellek átmenetekké finomultak, diverzitásokká színesedtek, akárcsak a férfi–nő bináris kategorizálás, amely szintén feloldódni látszik a szexuális és társadalmi nemi identitások sokféleségében. Így például a modern család – termelési, gazdasági, oktatási-nevelési – funkcióvesztésének szociológiai modellje helyett ma inkább a funkciók átalakulásáról szokás beszélni. Ebben a megközelítésben a család sem vált zárt magánszférává a 19. században, ahová az egyén visszavonul békés és intim pihenésére, hanem a társasági élet és női bérmunka nyilvános színtereként is funkcionált egyúttal. Plasztikusan vizsgálják ezt meg például a tér és a tárgyak társadalmi használatára irányuló újabb vizsgálódások vagy az érzelmek és érzékelés történeti elemzéseinek (history of emotions, sensory history) számos kísérlete.

A performatív gender- és családkoncepció felfogásában értelmüket veszített dichotóm modellek mindazonáltal rendelkeznek bizonyos analitikus potenciállal. A család és rokonság hosszú távú történeti átalakulását magyarázó újabb modellek között ilyen a vertikális–horizontális paradigmaváltás elképzelése. Ennek lényege, hogy a domináns családmódel a kora újkori vertikális öröklési struktúrák és a patriarchális ideológia irányából a 18–19. században a horizontális szövetségek felé haladt, amelyek az endogám, vagyis az unokatestvérek közötti házasságokon, a szentimentális család és a „romantikus szerelem” elképzelésein alapultak, s amelyek prototípusa a testvérkapcsolat és a testvériség eszméje volt (Johnson–Sabeau, 2013). Ennek az elképzelésnek nyilvánvaló érdeme, hogy láthatóvá teszi a társadalmi cselekvések és diskurzusok egymással versengő logikáit. E két családi ideológia versengésének vagyunk tanúi Jókai Mór regényében, *A kőszívű ember fiaiban* (1869) is, amelyben nem véletlenül az apa képviseli – az ehhez társuló konzervatív politikai, nemzeti elvek mellett – a saját uralma alatt álló, a kötelességek teljesítésén alapuló leszármazási családot, az anya pedig a szereteten, érzelmi kötődéseken alapuló családi (és liberális nemzeti) közösség eszméjét (Kucserka, 2021).

Összességében tehát a történetírásban adaptált családmódellek és a múltbéli családok vizsgálatának módszertanai a többi társadalomtudományból kölcsönözött

családmodell változásával párhuzamosan változtak. Ez nem csupán sematikus sémákba kényszerítette a történeti családok számos, egymástól különböző típusait, hanem alábecsülte a történeti családokban a különböző történeti ágensek szerepét is. A nyelvi-kulturális fordulat és a genderelmélet által megteremtett módszertani megújulás azonban korántsem vigasz a korábban alkalmazott módszertanok történetietlenségére vagy koncepciótlanságára. A kérdés inkább az, hogy milyen történeti problémák megoldására alkalmazható a családok vizsgálata úgy, hogy a régen éltek által létrehozott forrásokat autentikus, a forrásokban elmesélt történetek vagy az azokban megszólaló szereplők kontextusában láttassa. Jövőbeni kutatások feladata a kérdés megválaszolása.

IRODALOM

- Ariès, P. (1960): *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Plon
- Bremmer, J. – van den Bosch, L. (eds.) (2011): *Between Poverty and the Pyre. Moments in the History of Widowhood*. London–New York: Routledge
- Burguière, A – Lebrun, F. (1996): The One Hundred and One Families of Europe. In: Burguière, A. – Klapisch-Zuber, Z. – Segalen, M. et al. (eds.): *A History of the Family*. Vol. 2. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 11–94.
- Butler, J. (2011): *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London–New York: Routledge
- Chitty, Ch. (2020): *Sexual Hegemony: Statecraft, Sodomy, and Capital in the Rise of the World System*. Duke University Press
- Davidoff, L. – Doolittle, M. – Fink, J. et al. (eds.) (1999): *The Family Story: Blood, Contract, and Intimacy, 1830–1960*. London–New York: Longman
- Ehlert, T. (Hrsg.) (1991): *Haushalt und Familie in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Sigmaringen: J. Thorbecke, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/5O7BLSVG62SMERB-ZLOF5QCUWFYKNCI5U>
- Eibach, J. – Lanzinger, M. (2020): Introduction: Continuities and Transformations in the History of the Domestic Sphere. In: Eibach, J. – Lanzinger, M. (eds.): *The Routledge History of the Domestic Sphere in Europe: 16th to 19th Century*. London–New York: Routledge, 1–22. https://www.researchgate.net/publication/346349260_The_Routledge_History_of_the_Domestic_Sphere_in_Europe_16th_to_19th_Century
- Fauve-Chamoux, A. (2010): Revisiting the Decline in Remarriage in Early Modern Europe: The Case of Rheims in France. *The History of the Family*, 15, 283–297.
- Hartman, M. S. (2004): *The Household and the Making of History: A Subversive View of the Western Past*. Cambridge, UK–New York: Cambridge University Press, DOI: 10.1017/CBO9780511818134
- Johnson, C. H. – Sabeau, D. W. (eds.) (2013): *Sibling Relations and the Transformations of European Kinship, 1300–1900*. New York, NY: Berghahn Books
- Kucserka Zs. (2021): Testvériség – nővériség: Kornis Anna és Kornis Klára. In: Erdélyi G. (szerk.): *Anyák és apák. Szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500–1918)*. Budapest: BTK, 115–132.
- Lundh, C. – Kurosu, S. (2014): *Similarity in Difference: Marriage in Europe and Asia, 1700–1900*. The MIT Press

- Maddern, P. (2010): Between Households: Children in Blended and Transitional Households in Late-Medieval England. *The Journal of the History of Childhood and Youth*, 3, 1, 65–86. DOI: 10.1353/hcy.0.0087
- Roper, L. (1994): *Oedipus and the Devil: Witchcraft, Religion and Sexuality in Early Modern Europe*. London–New York: Routledge
- Sabeian, D. W. – Mathieu, J. – Teuscher, S. (eds.) (2009): *Kinship in Europe: Approaches to Long-Term Development (1300–1900)*. New York–Oxford: Berghahn Books, https://www.researchgate.net/publication/299043574_Kinship_in_Europe_Approaches_to_long-term_development_1300-1900
- Stone, L. (1977): *The Family, Sex and Marriage in England*. New York: Harper and Row
- Tadmor, N. (2001): *Family and Friends in Eighteenth Century England: Household, Kinship, and Patronage*. Cambridge: CUP
- Tsuya, N. O. – Wang, F. – Alter, G. et al. (eds.) (2010): *Prudence and Pressure: Reproduction and Human Agency in Europe and Asia, 1700–1900*. Cambridge, Mass: The MIT Press
- Warner, L. (2018): Conclusion: Continuity and Change in Stepfamily Lives, 1400–1800. In: Warner, L. (ed.): *Stepfamilies in Europe, 1400–1800*. London–New York: Routledge, 233–264.
- Wunder, H. (1992): *Er ist die Sonn', sie ist der Mond: Frauen in der Frühen Neuzeit*. München: C.H. Beck Verlag
- Yonemoto, M. – Berry, M. E. (eds.) (2019): *What is a Family? Answers from Early Modern Japan*. California: University of California Press

URL1: www.families.hu